

КАК И ЗАЩО ЧЕТЕМ ДРЕВНОЕГИПЕТСКАТА ПОЕЗИЯ?

Ричърд Паркинсън

Предлагам на Вашето внимание някои размисли върху фундаменталния въпрос: защо четем поезията от Древен Египет? Влиянието на египетската култура върху Европа обикновено е доста очевидно, и ние сме добре запознати с нейната пластика и архитектура, докато словесното ѝ изкуство е практически непознато извън академичните среди. След дешифрирането на египетските йероглифи през 1824 г. древните текстове стават основа за възсъздаването на загубената история на Египет с помощта на съдържащите се в тях безценни исторически, лингвистични и филологически данни. Този подход достига връхната си точка в дейността на Берлинската школа в началото на 20 в., както и в трудовете на такива учени като сър Алън Гардинър (1879-1963), който оформя текста и коментара към поемата, за която ще говоря днес, а именно “Историята на Синухе”, създадена около 1825 г. пр. Хр. и често разглеждана като шедьовър на египетската словесност. В поемата, която представлява мрачен и потенциално подривен анализ на идеалите и страховете на културата на Средното царство, се разказва за един чиновник, чийто живот се обърква, той напуска родината си и дълго скита из чужди земи.

Въпреки това, сър Алън Гардинър, изглежда, нямал високо мнение за текста като литературно произведение, и го възприемал единствено като извор на филологически данни и като възможност да се надзърне в “древноегипетския национален характер”. По онова време английските учени са имали доста изолационистко отношение, което просто отхвърля естетиката на другите култури. Ако дадени поеми не са част от великия поток на традицията, която води към нас, те се възприемат като в известен смисъл примитивни творения, които не представляват истинската култура. Подобно отношение, до голяма степен разбираемо в епохата на Империята, продължава да оказва влияние върху академичния ни подход: ние четем тази литература единствено с образователни цели, защото ние издаваме научни трудове, и такива екзотични източници съществуват само и само да предоставят нужната ни информация. Ние ги четем единствено за нуждите на науката. От тази гледна точка филологията се възприема като обективна наука и затова избягва всичко, което е субективно, многозначно и свързано с въображението, но, за съжаление, именно подобни елементи често се срещат в древните поеми.

Бихме могли да съпоставим този модел на идеалната и донякъде абстрактна филология с други начини на възприемане на поемата през 20 в. Така например тази поема става основа за историческия роман “Синухе Египтянина”, написан от Мика Уалтари през 1940-те години, а по-късно, през 50-те, в Холивуд (за съжаление) се снима и филм по книгата. И в книгата, и във филма краят е доста променен, и Синухе умира в чужбина в екзистенциална изолация, вместо, както в оригинала, да бъде погребан в Египет след изпълнения с прекеждия живот в далечни страни. Това, разбира се, е доста смешно, а и ясно показва колко лесно в Холивуд променят текста според нуждите си, което включва и привнасяне на екзотичен разкош и сексуални мотиви. От друга страна, и ние, учените, май постъпваме по същия начин – ние взимаме древната поема, редактираме я, като често допълваме/променяме текста, така че той да предоставя онази информация, която ни е нужна. В коментарите си ние анализираме ръкописите и пасажите, за да разрешим логическите несъответствия, вместо да търсим поетичната многозначност. Не всяка творческа преработка е смешна като холивудската продукция: през 1940-те Нагиб Махфуз пише разказ на същата тема, който е свободен и романтичен преразказ, но въпреки това е съвременна и жива литературна творба.

Когато работиш в международна институция като Британския музей, където експонатите принадлежат не само на специалистите, но и на широката публика и на целия свят, започваш да усещаш, че академичният подход представлява един донякъде ограничен начин за отразяване на действителността. Опитвайки се да намеря начини да проникна по-дълбоко в духа на поемата, използвах модели за анализ, вдъхновени от антропологията, и особено от Новата историческа школа. Тя се занимава с текстовете от ранната съвременна английска култура, и особено с Шекспир, като се стреми да анализира поезията в собствения им културен контекст. Когато става дума за египетската литература, имаме оскъдни сведения за оригиналния контекст. В Кайро се пази една дъсчица с няколко начални стиха на поемата, и това е единственият случай, когато се знае точното място, където е намерен този текст – в село Дейр ел-Медина, в известната погребална камера на придворния майстор Сеннеджем. Ако той е изписал този текст, това ще да е станало именно там, около 1200 г. пр. Хр., в дома му в

селото. Дъсчицата очевидно е сложена в гроба му като израз на образоваността му – защото става дума само за едно упражнение по калиграфия, за един откъс, който (ако трябва да сме искрени) не е напълно четлив. Очевидно, по онова време поемата е задължителен елемент от образованието, но не трябва да забравяме, че това се случва шест века след написването ѝ. В тези версии на Синухе от Рамесидската епоха, текстът е променен, и Синухе, който в оригинала е един грешен представител на простолудието, се превръща в благородник – и вместо да казва “Аз съм един беден нещастник”, той вече заявява “Аз бях син на владетеля”. Това ни навежда на мисълта, че в процеса на превръщане на поемата в класически образователен материал се смекчават и потенциално подривните моменти. Реалният и грешен живот на Синухе придобива исторически характер в светлината на фигурите на владетели. Поемата се превръща в класически текст, четен от всички образовани хора в Египет, и като такъв се цитира върху стени на храмове, в това число и в храма на царица Нефертити в Абу-Симбел.

Отношението към поемата се променя през хилядолетията. Разполагаме с ръкопис от една сбирка от 13-та династия (около 1680 г. пр. Хр.), намерена в една частично разграбена гробница на свещенослужител през 1895 г., върху която по-късно е изграден погребален храм на Рамзес II. Папирусите, които се пазят сега предимно в Британския музей, са много крехки, но може да се предположи, че са принадлежали на човек, който се е занимавал с магии. Френският екип, който работи в Рамесеума (заупокойния храм на Рамзес II), любезно се съгласи отново да проучи гробницата с надеждата за едно по-точно нейно датироване. В тази библиотека поемата за Синухе се асоциира със словото на храмов свещенослужител, който извършва обреди за лекуване. Става дума за един много официален и професионален комплект документи. Този човек е чел текстовете в контекст, доста различен от контекста на книжовниците от Дейр ел-Медина, въпреки че неговата версия на поемата вече се доближава до текста, преписван от чираци-преписвачи от Рамесидската епоха.

Още по-рано, от времето на 12-та инастия, около 1800 г. пр. Хр., датира най-ранният запазен ръкопис, при това и най-пълният. Той е намерен през 1830-те години в една гробница заедно с две други творби. За съжаление, Британският музей не приема предложението да се сдобие с тях, поради което сега те се пазят в Берлин. Според каталога, те са от Тива. След дългогодишно ровене из архивите се стигна до извода, че гробницата (като тази) най-вероятно се е намирала в долината пред Дейр ел-Бахари, и е принадлежала на провинциален човек от средната класа. Тук всички папируси са поетични, и книжовникът – доста критикуван от редактори като Алън Гардинър – работи доста прибързано. Той преписва ентусиазирано, прави грешки и ги поправя. Дори потапя наново четката си в началото на всеки ред, където е възможно. Докато пише, той си чете, като има много смътна представа за чуждия свят, описван в поемата, например, за Палестина, където Синухе прекарва живота си. Той не е велик човек, той е един провинциален бюрократ, и двете му други поеми са учудващо мрачни и многозначни шедьоври – “Приказка за красноречивия селянин” е оплакване срещу социалната несправедливост, докато третата поема е песимистичният “Диалог между човека и неговата душа”, третиращ въпроса за смъртта. Защо този човек чете поемите, защо е избрал точно тях? Със сигурност е бил богат чиновник, но събраните произведения не правят впечатление за професионална библиотека. Всички текстове са мрачни, всички са в значителна степен свързани с търсене на вътрешна идентичност.

Въпросът, който поставя новата историческа теория, е как бихме могли да разберем неговия начин на възприемане на поемите, как да анализираме мястото му като читател в неговата култура? Липсата на контекст за нас е проблем, но можем да изучаваме – както показва доц. Игнатов – съвременния интертекст, за да реконструираме усещането за смисъла на тези поеми. Един подобен прочит предполагат свят, много различен от съвременните ни очаквания от текста като източник на исторически сведения. Вместо монументална биография, която да предоставя и коментира исторически сведения за един живот, разказът за живота на Синухе предлага на читателя повествование за опитност, която е почти пародия на подобен род монументален дискурс. Бидейки художествена измислица, поемите могат да засегнат някои страни на живота, изключени от официалния дискурс. Именно по тази причина те могат да ни дадат представа не само за “структурата на усещането” на древната култура, но също така и за онези аспекти на онова общество, които са практически изтрити от историята. Поемата възпява египетския владетел, но също така разказва и за човешката индивидуалност, като в кулминационни моменти героят е обхванат от паника и реагира по емоционален начин, който не бихме очаквали от един благородник. Тези моменти, очевидно, високо ценени от древния читател, ми подсказват още една полезна причина да четем тези текстове. Синухе отрича нашата тенденция да виждаме в миналото една поредица от исторически факти, поддаващи се на проверка и доказване. Тези поеми ни показват

обикновени грешни хора в капана на постоянно променящия се свят. Различните ръкописи пък показват, че самите текстове, прочитът и смисълът им се променят.

Те ни грабват с експресивната си красота: чистата прелест на тази поезия е до голяма степен изгубена за нас, тъй като гласните не са означени, но понякога магията все пак си пробива път:

*pXrt-pw anx
jw-xwt xr:sn*

Животът е преходен,
Дърветата падат.

Този стих е елементарен и скучен от лингвистична гледна точка, той не ни казва нищо за историята, но въпреки това е по странен начин красив и въздействащ; той засяга теми, които продължават да докосват душите ни. Ако се замислим за това, че в миналото поезията най-вероятно с е рецитирала и се е изигравала – може би, по начин, приличащ на изкуството на съвременните египетски артисти – тогава няма да можем да подминем факта, че за тогавашната аудитория тези поеми не са били само текстове, които да се изучават и анализират, но са представлявали нещо непосредствено и много изразително, създаващо усещане на възторг и събуждащо емоции. Прекалено често съвременният учен е школуван да бъде неутрален, неангажиран, като в стремежа към научна обективност може да загуби повече, отколкото да спечели. Трябва да се опитваме да четем подобни текстове за отмора и красота, за да можем да реконструираме начина, по който те боравят с политическите, културните и чисто човешките въпроси. Експериментирахме със съвременни постановки на “Синухе”, и поемата, която иначе прочитаме със студенти за няколко месеца, се превръща в динамична, емоционална творба, изигравана от артисти за не повече от 35 минути. Трудно е да съчетаем това с академичното ни възприемане на текста, както и да не забравяме, че тези мъртви археологически паметници някога са били част от реалния живот.

Физическото усещане при четене на ръкописи за мен само по себе си е вълнуващо и стимулиращо преживяване поради материалността си, както твърдят и “новите филолози” в сферата на англицистиката. Напълно възможно е, например, да седнем и да прочетем факсимилното издание на берлинския папирус на “Синухе” в разкопките на храма на Хекаиб на остров Елефантина. Това е един начин да се доближим до първоначалния контекст на поемата, да се опитаме да “надзърнем зад рамото” на мъртвия. Като четем ръкописа, как бихме могли да си представим чувствата на читателя от времето на 12-та династия, разгърнал свитъка, и как да надникнем в неговите мисли и усещания? Това е, разбира се, да се стремим към невъзможното, но, както отбелязва Клифърд Гирц, всяко антропологично изследване е по природа непълно. Като четем ръкописа, трябва да си даваме сметка, че поезията е част от материалната култура, че тя не е нещо абстрактно и независимо, и че стигналите до нас ръкописи са оцелели следи от загубените днес навици за съчинение, разпространение и представяне. Естетическото въздействие на поемата върху тогавашния читател е непреводимо, но то някога е съществувало. въпреки че поетите и творците от онова време не са вече сред живите, съвременните учени би трябвало да разглеждат такива творби в диалог с мъртвите, в който от време на време да се дава предимство на опитите да се надникне в светоусещането на древния читател. Подобен подход би допаднал на древните читатели, за които мъртвите продължават да бъдат част от обществото, а освен това той не е толкова различен и от съвременното ни отношение към поезията. Не е ли вярно, че великият мит на европейската поезия и музика е основан именно върху връзката със света на мъртвите – тракийският певец Орфей и неговата Евридика? Всяко разбиране има нужда от стройна теоретична рамка, но поезията не се пише за тези цели, тя е насочена към реални хора, които да изпитат наслада от непосредственото ѝ възприемане. Така че, нито за миг не забравяйки за своя субективизъм, ние трябва, според думите на Маргерит Юрсенар, “да се опитваме да прочетем текст от 2-то хилядолетие с очите, душата и чувствата на 2-то хилядолетие“ (Юрсенар 1991а:528). Трябва да се опитваме да реконструираме историческия акт на четене или, по-скоро, с едно многоаспектно четене, с помощта както на науката, така и на чувствата.

Но защо? Защото древната експресивна култура, запазвайки светоусещането на други култури и други индивиди, може да излезе извън рамките на материалното и да стане предизвикателство за днешните ни нагласи. Тези поетични ръкописи са само фрагменти, но те постоянно поставят въпроса, който е

фундаментален за отношението ни към древните текстове, въпреки че не винаги е експлицитен: какво и как бих усещал аз – този продукт на дадена култура, който наричам “аз” – ако четях този текст не сега, а в епохата на 12-та династия, в храма на Хекаиб на острова на Елефантина? Същата поема, но не сега, а тогава? Или в Тива в епохата на 13-та династия, или в село Дейр ел-Медина? Ако ни трябва причина да се наслаждаваме на тези поеми, египетската литература ни подсеща, че всичко е променливо като тези ръкописи, всичко е непостоянно като тези истории: ние, учените, сме само едно стъпало във величествената история на тази поема. И когато се отдаваме на четене, всички ние – древни, съвременни и бъдещи читатели – сме обединени от това, че се опитваме да осмислим преживяванията на други (литературни) герои: преживяванията на Синухе, а не своите. По този начин ние можем да придобием опитност от други култури и други истории, да усетим пълното разнообразие на световните култури. Подобен прочит е, може би, едно от най-подривните и освобождаващи действия, които бихме могли да осъществим. И това е нещо, което правим заедно.